भारतीय शेतीचे स्वरूप Nature of of Indian economy

प्रा डॉक्टर श्रीमती रजनी सोनटक्के

अर्थशास्त्र

👽

भारतीय शेतीचे स्वरूप पुढील बाबींवरून स्पष्ट होते

- सावकारी भांडवल आणि ग्रामीण ऋणग्रस्तता:
- श्रम बाजाराची द्वायत्मकता :
- आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि कृषी:
- कृषीतील जुनेपुराणे तंत्र.
- पिकांच्या उत्पादनात अनिश्चितता व अस्थिरता
- कृषी क्षेत्रातील विविधता आणि सामान्य करण्याची समस्या.

1. सावकारी भांडवल आणि ग्रामीण ऋण ग्रस्तता

- भारतातील कृषिवर सावकार व महाजनांच्या भांडवलाचे पूर्णपणे नियंत्रण असून ऋणग्रस्तता हे लहान शेतकऱ्यांच्या जीवनाचा एक भाग बनला आहे.
- शेतकऱ्यांना महाजन व सावकारांवर अवलंबून राहावे लागत असल्यामुळे त्यांच्या असहाय्यतेचा गैरफायदा सावकार घेतात आणि त्यांचे शोषण करतात.
- स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर सरकारने अनेक मोठे निर्णय घेतले आहेत. त्यापैकी महत्त्वाचे म्हणजे वैकल्पिक संस्थांचा विकास उदाहरणार्थ सहकारी वित्त संस्था कृषी वित्त संस्था इत्यादी.
- छोटे शेतकरी, शेतमजूर तसेच इतर गरीब ग्रामीण जनता आजही कोणाची गरज भागविण्याकरिता सावकारांवर अवलंबून आहे.
- ऋणग्रस्तता व कर्जबाजारीपणा हे शेतकऱ्यांच्या आर्थिक दुर्दशेचे कारण आहे.

2. श्रम बाजाराची द्वायातमकता:

- भूमीवर लोकसंख्येचा अत्याधिक दबाव असल्यामुळे कृषी क्षेत्रातील मजूर औद्योगिक क्षेत्रातील मजुरांपेक्षा कमी आहेत.
- औद्योगिक क्षेत्रातील श्रमिक संघटित असतात व आपल्या हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी लढतात व संघर्ष करतात.
- शेतमजूर असंघटित असल्यामुळे काहीच करू शकत नाहीत यामुळे श्रमदान बाजारात होय द्वायत्मकता निर्माण होते.
- कृषी बाहेरील रोजगार संधींचा तोपर्यंत विकास झाल्यामुळे शेतमजूर कृषीला चिपकून राहतात आणि कमी मजुरी दरावर काम करण्यास तयार होतात त्यामुळे त्यांचे उत्पन्न कमी व त्यामुळे राहणीमानाचा दर्जा ही निम्न राहतो.
- कृषी तून आधिक्य प्राप्त करण्याकरिता पुढील धोरणांचा अवलंब करावा असे म्हटले जाते...

1. कृषी कडून गैर कृषी क्षेत्राकडे श्रम व भांडवलाचे स्थानांतरण.
2. कृषीवर अशाप्रकारे कराधान असावे की त्यावरील करांचा भार त्यातून प्राप्त सरकारी सेवांच्या लाभा पेक्षा जास्त असावा तसेच,
3. कृषी उत्पादनांवर अशाप्रकारे किंमत नियंत्रण लावावे की ज्यामुळे विनिमयाच्या अटी कृषीच्या प्रतिकूल होतील.

. आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि कृषी:

- बऱ्याच कालावधीपर्यंत कृषक वस्तूंचा चहा आणि सुती कापड भारतातील निर्यातीतील उत्पन्नात 50 टक्के वाटा होता.
- जर इतर कृषी वस्तू जसे कॉफी तंबाखू काजू वनस्पती तेल साखर इत्यादी वस्तूंना जोडल्यास कृषीचा निर्यातीतील उत्पन्नातील वाटा 70 ते 75 टक्के पर्यंत जातो.
- आर्थिक विकासाबरोबरच उत्पादनात विस्तार आणि विविधीकरण झाल्यामुळे निर्यात उत्पन्नात कृषीचा वाटा कमी झाला उदाहरणार्थ 1960 - 61 मध्ये एकूण निर्यातीतील कृषीचा कृषिमाल निर्यातीचा वाटाणा चौरेचाळीस पॉईंट तीन टक्के होता हा कमी होतो जाऊन 1981 मध्ये 30.7 टक्के तसेच 2009 मध्ये 9.1 टक्के होता.

3. कृषी तेल जुनेपुराणे तंत्र:

- भारतातील जास्तीत जास्त श्रमिक आजही शेतीच्या जुन्यापुराण्या तंत्राचा कृषी करिता अवलंब करतात.
- परंपरागत शेती मानवी व पशु श्रम मान्सून आणि शेणखतावर अवलंबून नाही त्यामुळे उत्पादनाच्या तंत्रज्ञानात शेतकऱ्यांना प्राप्त होणारे प्रतिफल फार कमी असते आणि शेती केवळ उदरनिर्वाहाचे साधन बनून राहते.
- 1966 मध्ये नवीन कृषी धोरण अवलंबिल्या मुळे देशातील काही निवडक क्षेत्रांमध्ये पंजाब हरियाणा आणि पश्चिम उत्तर प्रदेश उत्पादनाच्या नवीन तंत्रज्ञानाचा मोठ्या प्रमाणावर उपयोग करण्यात येऊ लागला आहे.
- या तंत्रज्ञानामुळे व त्यांच्या उपयोगामुळे पंजाब हरियाणा आणि पश्चिम उत्तर प्रदेशात कृषी उत्पादनात मौठ्या प्रमाणावर वाढ घडून आली.
- परंतु आजही बऱ्याच राज्यांमध्ये परंपरागत जुन्यापुराण्या तंत्राचा अवलंब करण्यात येत असल्यामुळे एक प्रकारची तंत्रात्मक द्वायत्मकता निर्माण झाली आहे.

4. पिकांच्या उत्पादनात अनिश्चितता व अस्थिरता:

- भारतीय शेती मान्सून वर अवलंबून आहे.
- 1950 ,- 51 मध्ये लागवडीखालील क्षेत्र **13 कोटी 32 लाख हेक्टर** होते. त्यापैकी केवळ 2 कोटी **32 लाख हेक्टर** क्षेत्र सिंचनाखाली होते.
- लागवडीखालील क्षेत्रापैकी केवळ **17 .४% टक्के** क्षेत्रात सिंचनाच्या उपलब्ध होत्या.
- २००६-७ मधील कृषी अंतर्गत क्षेत्र **19 कोटी लाख हे**क्टर होते त्यापैकी **8कोटी 58 लाख हेक्टर** म्हणजे **44.5 टक्के क्**षेत्र सिंचनाखाली होते
- 2006-७ मध्ये **56%** क्षेत्र मान्सून वर अवलंबून होते याचा अर्थ कृषी उत्पादनाचा स्थळ निर्धारित करण्यास आजही निसर्गाची भूमिका महत्त्वाची आहे.
- 1965 नंतर उच्च दर्जाच्या बी- बियाण्यांच्या वापरामुळे शेती उत्पादनाची मान्सून वरील निर्भरता आणखीनच वाढली आहे.

5. कृषी क्षेत्रातील विविधता आणि सामान्य करण्याची समस्या

रत भारत एक विशाल देश असून भौगोलिक दृष्ट्या या देशात क्षेत्रांमध्ये फार थोडी मानता दिसून येते माती पाऊस उष्ण तापमान सुपीकता भूपृष्ठावरील पाण्याची उपलब्धता दृष्टीने यातील भिन्नता इतकी जास्त आहे की एका राज्यातील काही जिल्ह्यांसाठी केलेले पयुक्त कार्यक्रम इतर राज्यांच्या दृष्टीने अगदी अनुपयुक्त करू शकतात.

श्चिम बंगाल ,आसाम, मेघालय इत्यादी राज्यांमध्ये पावसाचे प्रमाण इतके जास्त आहे की थे नेहमी पूरसदृश्य स्थिती निर्माण होते आणि त्यामुळे फार मोठे नुकसान होते.

जस्थान ,पंजाब ,हरियाणा इत्यादी राज्यांमध्ये पावसाचे प्रमाण फार थोडे आहे काही त्रांमध्ये जलरोधक आणि भूमीच्या भूपृष्ठावर क्षार जमा होण्याची समस्या आहे.

पूर्ण भारतातील माती नायट्रोजनचे प्रमाण कमी आहे आणि फॉस्फेट आणि पोटॅशियम चित्रे त्वे समान प्रमाणात नाहीत.

काच गावातील जमिनीची जोटण्याची क्षमता वेगवेगळी आहे. इतकेच नव्हे तर राज्यांमध्ये त्पादन संबंध वेगवेगळे आहेत.

THANK
YOU